

ION AGÂRBICEANU'S PROSE, BETWEEN REALISM AND FANTASTIC

Iulian Boldea

Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

Abstract: The rough vision, some psycho-analytical subtleties, the "cold" lyricism (Mircea Zăciu), the overrunning of the typical sweetening and idyllicism of the "samanatorist" ideology, the detailed investigation of inner convulsions of the humanity in the Apuseni mountains, in narratives where description meets moral observation – all of these dominant features of Agârbiceanu's works are correctly and rigorously revealed by an exemplary edition that manages to reconstruct the architecture of a literary work, maintaining its actuality and severe beauty since, as Mircea Zăciu had noticed, "no matter how many changes have tossed the Romanian history, society and literature, Ion Agârbiceanu seems strangely up to date". We attempt, in this paper, to show the main coordinates of Realism in Ion Agârbiceanu's works, from the perspective of the Ethics of creation.

Keywords: prose, realism, fantastic, ethics, psychology.

Proza lui Agârbiceanu se caracterizează, înainte de toate, printr-o viziune predominant realistă, în care obiectivitatea, umanismul, infuziile de fantastic și tentația lecției etice se împletesc în doze diferite în nuvele, povestiri sau romane. Descifrând dinamica reprezentărilor arhaice sau a tradițiilor folclorice într-o perspectivă a autenticului, fără idilizarea modului de viață patriarhal, Agârbiceanu este autorul unei opere care a evoluat „în direcțiile arhaismului și etnicismului național, al unei tradiții protectoare, urmărind să se desolidarizeze de aspectele combinate ale existenței, precum: războiul, civilizația industrială și îndepărtarea ființei umane de propria moștenire ancestrală, biologică și ereditară”¹. Desigur, și în cazul lui Agârbiceanu se poate vorbi de o consonanță indiscutabilă între tribulațiile biografiei și relieful operei, ca și între om și umbra sa creatoare sau între ființa atât de atașată de valorile unei etici creștine și peisajul în care și-a înscris devenirea, fapt remarcă chiar de către scriitor: „Ceea ce mi-a pătruns adânc în suflet din acești ani ai primei copilării, din păscutul oilor la marginea pădurii sau în

¹ Mircea Popa, *Ion Agârbiceanu – povestitorul*, în volumul Ion Agârbiceanu, *Povestiri regăsite*, Ediție îngrijită și prefață de Mircea Popa, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2011, p. 8.

pădure, a fost mireasma câmpului, a codrului, colorile cerului, ale luncii cu florile, bătaia și cântecele vântului în văzduh sau în pădure, cântecul apelor, a pâraielor în topitul zăpezilor”². Nu e deloc întâmplător faptul că reprezentarea unei umanități suferinde e însoțită de un sentiment al relativității lucrurilor, fenomenelor și situațiilor epice, scriitorul considerând, de altfel, că prin suferință oamenii își descoperă nu numai propriile limite, ci și capacitatea de mântuire, de purificare și regenerare morală, toate însoțite de contemplarea senină a lumii: „Să stăm deci cu credință și cu vitejie în lupta cea mare și grea a vieții, în lucrarea și folosirea cu grijă și cu hărnicie a darurilor date nouă de Dumnezeu! Orice greutate și suferințe am întâmpina în rodirea bună a talanților, să nu ne pierdem curajul... Creștinul harnic și neînfricat în folosirea bună a darurilor date de Dumnezeu face cea mai măreață faptă de pe pământ: el crește și sporește averea Părintelui ceresc. Averea lui Dumnezeu nu sunt banii și moșiile, ci faptele cele bune, comorile sufletești: credința, curăția, dreptatea, nădejdea, iubirea, mila, bunătatea, prietenia, ajutorul frățesc și toate virtuțile creștine pe care Dumnezeu le seamănă în sufletul omului. Din acestea toate se naște împărăția și averea lui Dumnezeu pe pământ... Creștinul cel harnic este ca albină lui Dumnezeu pe pământ”³. Realismul promovat de scriitor are, de la primele narațiuni, până la cele aparținând epocii mature, o coloratură etică. Voința de reprezentare obiectivă a realității consună, în concepția și practica scriiturii, cu o viziune unificatoare, în măsura în care în centrul întregii creații a lui Agârbiceanu se regăsește ființa umană, cu dimensiunile și gradele sale specifice de reprezentare. Mircea Zăciu avea dreptate să considere că liantul unificator al acestei lumi ficționale este accentul umanist, cel care, de altfel, prin amprenta și infuziile sale semantice, conferă reliefului operei timbrul etic suprapus poeziei realiste: „Opera lui Agârbiceanu conține certe valori, un mesaj actual, capabil să trezească multiple ecouri. Nu întâmplător, tot în această etapă, calitativ superioară, a literaturii și criticii noastre, Agârbiceanu s-a orientat mai adânc către semnificația estetică a operei de artă, manifestând un interes pasionat pentru fenomenul artistic actual”⁴.

Cu o arhitectură diversă, relieful operei lui Agârbiceanu este articulat prin intermediul unor teme coerent structurate, din perspectiva mai largă a realismului etic: sensul omului în lume, relația dintre individ și istorie, raportul paradoxal dintre suflet și spirit, dintre sacru și profan sau dintre imanență și transcendență. Din această perspectivă, ființa umană este una

² Ion Agârbiceanu, *Mărturisiri*, în Revista Fundațiilor Regale, anul VIII, nr. 12, decembrie 1941, p. 534.

³ Ion Agârbiceanu, *Răsplata celor harnici*, în volumul *Scrieri creștine*. Prefață Ion Buzași. Text îngrijit, note, postfață și glosar prof. Cornelia Lucia Frișan, Editura Buna Vestire, Blaj, 2008, pp. 74-75.

⁴ Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu*, Editura Minerva, seria Universitas, București, 1972, p. 35.

care, pentru a-și desăvârși substanța și conduita interioară, trebuie să apeleze la credința creștină, să-și asume semnificațiile modelului christic, prin jertfă, seninătate, împăcare, definirea condiției poprii desăvârșindu-se, astfel, prin continuă propensiune spre absolut, prin tentarea surmontării limitelor și a obstacolelor și reprezentarea existenței ca suferință, ca mântuire prin jertfă cotidiană și renunțare. Exemplare sunt, în această privință, portretele cu vibrație intensă ale unor ființe anonime, de mare umilitate și, în același timp, de acută demnitate a înțelegerii rosturilor existenței, ființe ce se regăsesc în *Fefelega*, *Luminița*, *Copilul Chivei*, *Prăginel*, *Fișpanul*, în care scriitorul surprinde, cu fină vibrație afectivă, o gamă amplă de stări sufletești și de nuanțe ale trăirii afective, de la dragostea față de copii împinsă la limita sacrificiului tragic și a resemnării cronice din *Fefelega*, la destinul babei Mâia, a cărei dorință este aceea de a muri creștinește, având la căpătâi o lumânare (*Luminița*), sau la truda neconținută a lui Niculai a Firii, poreclit Fișpanul.

Acuratețea portretelor, redată în linii aspre, în contur decis, ferm și în tușe energice este surprinsă de I. Negoieșcu, într-o formulare sintetică, în care e subliniată finețea reprezentărilor figurale, lirismul conturului unei atmosfere revelatoare sau intuirea exactă a meandrelor sufletești și ale imaginarului: „Mai fin decât Slavici, mai poet decât Rebreanu, mult mai inventiv decât ei, cu o prodigioasă fantezie epică, Agârbiceanu ne-a dat o întinsă galerie de portrete rurale, care prin varietate și prin interesul ei uman nu are egal în literatura noastră decât galeria urbană a Hortensiei Papadat-Bengescu. Iar dacă acești doi autori (a căror apropiere sub orice formă poate să pară paradoxală – deși înclinația către boală, către morbid le este totuși comună) se deosebesc atât prin lumile diferite pe care ochiul lor epic le surprinde, cât și prin mijloacele de expresie, căci pentru a pătrunde în sufletul urban Hortensia Papadat-Bengescu recurge la bisturiul cerebralității –, lipsa de analiză psihologică, elementaritatea, naivitatea expresivă a stilului lui Agârbiceanu duc la rezultate nu mai puțin eficiente, atunci când se aplică sufletului țărănesc, el însuși elementar și naiv”.⁵

Fiind, așa cum sublinia Mircea Zăciu, „exponentul unei provincii căreia i-a simțit din plin frământările, istoria, dimensiunea morală”⁶, Ion Agârbiceanu evocă, în nuvelele și romanele sale, un mediu ancestral, patriarhal, încărcat de aromele trecutului și de inflexiunile mitului sau ale fantasticului, toate acestea sublimite de o tulburătoare percepție etică, de indiscutabilă acuitate. Portretele, evenimentele narrative sau redarea conflictelor revelează

⁵ I. Negoieșcu, *Valori stilistice în nuvelele lui Agârbiceanu*, în „Viața românească”, anul X, nr. 4, aprilie 1957, pp. 180-181

⁶ Mircea Zăciu, *Ca o imensă scenă, Transilvania...*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 211.

dominantele unei viziuni în care umanismul se împletește cu redarea obiectivă, autentică a figurilor și contextelor, sau cu tentația descifrării dominantelor morale, precum în *Badea Niculae*, *Mătușa Stana*, *Bunica*, *Nepotul*, *Hoțul*, *Dan Jitarul*, *Popa Vasile*, *Costea Pădurarul*, *Căprarul*, *Bolnavii*, *Un doftor*, *Dascălul Vintilă*, *Cula Mereuț*, *Mortul*, *Moș Viron*, *Bătrâna*, *Țuțu Ilie*, *Precupaș*, *Fierarul Petrea*, *Un candidat*, *Doi bătrâni* etc. Surprinse cu acuitate caracterologică, figurile umane sunt, cum remarcă scriitorul însuși, „*icoane care se ridicau în suflet, pline de duioșie*”⁷.

Fascinația acestei umanități marcate de suferință, umilințe, sărăcie sau frustrări cuprinde și o latură de mister, prin revelarea conflictului, dureros uneori, dintre lumea concretă și aspirația spre o transcendență ce rămâne, cel mai adesea, mută. Experiența de preot a scriitorului atrage după sine cunoașterea directă a durerilor, suferințelor, a sărăciei din satele Apusenilor: „De altfel, din experiența vieții pastorale s-au născut cele mai multe schițe și povestiri ale mele. Îndeosebi, m-a impresionat latura de suferință din viața sătenilor. Și întâia emoție era, de cele mai multe ori, de compătimire. Mai ales primii patru ani de preoție mi-au dezvăluit cele mai multe mizerii ale vieții de la țară. Eram uneori saturat, supraîncărcat cu senzații și impresii deșteptate de mizeria sătenilor, încât regretam că m-am făcut preot, să cunosc toată această mizerie, și materială, și morală. Aveam senzația că mă întunec, ca la vârsta dintre 16-22 de ani, când nu aveam o credință hotărâtă. Simțeam necesitatea să schimb mediul. Da, aproape toate personagiile principale din scrierile mele au pornit de la un sâmbure de realitate. creații de pură fantezie am puține, deși, evident, fantezia le-a completat, le-a depărtat uneori de realitate pe cele ridicate de aici”⁸.

Figurarea suferinței, a infirmităților umane, a tarelor biologice sau morale domină multe dintre narațiunile prezente în volumele de proză scurtă publicate după 1918 (*Popa Man*, *Chipuri de ceară*, *Spaima*, *Prăpastia*, *Diavolul*, *Dezamăgire*, *Visurile*, *Singurătate*, *Primăvara*), în care se regăsesc linii ale evocării atmosferei de mister și fantasmatic ale lumii Apusenilor. Nuvele precum *Fișpanul*, *Gheorghiuș*, *Copilul Chivei*, *Teleguț*, *Prăginel*, *Fefelega*, *Luminița*, *Iarnă grea*, *Vârvoara*, *Ceasul rău*, *Melentea* aduc în scenă biografii concentrate, sublimite, aflate sub spectrul tragicului resemnat. Sunt narațiuni ce se detașează prin minimalism al notației și stil tensionat, scuturat de ornamente, într-o scriitură în care „*reducția planului epic și tehnica racursiului concentrează biografia exemplare, cu o*

⁷ Ion Agârbiceanu, *Mărturisiri*, în Revista Fundațiilor Regale, anul VIII, nr. 12, decembrie 1941, p. 548.

⁸ *Ibidem*, pp. 557-558.

*surdinizare a expresiei patetice*⁹⁹. În *Păscălierul*, de pildă, construcție narativă densă, cu nuanță de „farsă dramatică”¹⁰, preotul, Costandin Pleșa, un impostor, din dorința de a se detașa în rândul consătenilor, inventează așa-numitul Păscălier, o carte făcătoare de minuni, în care poate citi viitorul credincioșilor, le poate dezlega sufletele de farmece sau trupurile de boli, speculându-se, astfel, ignoranța enoriașilor, dar și nevoia acestora de a crede în superstiții sau minuni. Acest resort al amăgirii este dezvăluit chiar de preot soției sale: „Ai uitat lucrul de căpetenie, femeie. Pentru ce vor veni oamenii la mine? Să scape, prin rugăciune, de răul ce-i bântuie. Nu-i așa? (...) Vor veni, ai să vezi, și încă mulți! Dar de răul lor rugăciunea nu-i va scăpa dacă ei nu cred. Trăbă să creadă. Și credința în puterea cărții și a rugăciunii se va vărsa în sufletul lor îndată ce vor auzi că eu știu cine sunt ei și ce pătimesc. Dacă eu sunt un mincinos, pentru ei sunt mincinos. Dacă vrei să mă numești șarlatan, pentru ei sunt, pentru vindecarea lor. Și Dumnezeu, care știe toate, știe că eu mă fac a cunoaște lucrurile din carte numai pentru ca ei să creadă și să se mântuiască. Altfel, fără credință, rugăciunea și slujba nu folosesc la nimic”.

O statuie esențializată a suferinței este durată în *Fefelega*, una dintre narațiunile exemplare ale lui Agârbiceanu, care surprinde, cu acuitate evocatoare, cu dramatism, cu revelatorie empatie, silueta uneia dintre multele femei obidite, umilite, însingurate din satele Apusenilor: „Femeia e înaltă, uscată, cu obrajii stricați de vărsat, arși de soare și de vânt. Pășește larg, tropotind cu cizmele tari, pline de umflături uscate. Calul o urmează cu gâtul întins, scobâlțind din picioarele ciolănoase. Poartă pe spinarea adânc deșălată două coșărci desăgite. Sub coșărci, la fiecare legănare, se văd două petece mari, pământii. Calul e alb, sub coșărci, i s-a ros părul de tot, și pielea, de-atâta frecătură, e-o rană tăbăcită, tare ca potângul. Merge în urma muierii, adormit parcă de tropotul cunoscut al cizmelor ei. Capul, mare cât o solniță, nu și-l mișcă nici la dreapta, nici la stânga”.

O altă biografie „a unui suflet chinuit”¹¹ este *Luminița*, narațiune în care este reprezentat sfârșitul babei Măia, femeie naivă, care își păstrează, pentru momentul trecerii în neființă, o lumânare de ceară, o „sfântă luminiță”. În cele din urmă, bătrâna moare cu mâna întinsă după lumânarea pe care nu a mai reușit să o aprindă. Gestul final este revelatoriu pentru destinul anonim, implacabil, nemilos al unei ființe neînsemnate, aflate într-o situație-limită,

⁹⁹ Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu*, în volumul Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coordonare și revizie științifică), *Dicționarul scriitorilor români*, A – C, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, p. 23.

¹⁰ *Ibidem*, p. 241.

¹¹ Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu*, Editura Minerva, seria Universitas, București, 1972, p. 90.

reprezentată cu dramatism, într-o alternanță a descrierii și a desfășurării narative, prin care „descripția se constituie ea însăși ca un moment narativ, un prolog de fapt la o tragedie comunicată printr-o continuă hiperbolizare a naturii terifiante”¹². Între afectivitatea personajelor și ritmurile naturii se creează o corespondență, nu într-un totul secretă, peisajul primăverii preluând funcția de preambul la drama care se consumă în casa babei Mâia: „Primăvara începuse cu secetă mare. Se roșiseră livezile, ca arse de brumă, iar dealurile erau pământ gol. Vitele zbierau pe câmp ziua, mergeau prin curți noaptea, iar oamenii își plecaseră capetele adânc în piept”. Chiar momentele de calamitate, de ploaie îndelungată, par să aibă rolul de a pregăti și motiva, într-un anumit sens, scenariul tragic: „Dar ploaia vreo patru zile n-a mai conținut. Câteodată scăpau de după dealuri vânturi mari, ce duceau spre Pleșa grămezi mari de nouri, ca niște turme de dihăanii și de uriași, negri, vineți, mânioși, încleștați unii într-alții”. Portretul babei Mâia este unul contras, cu detalii ascetice, cu notații de o tulburătoare concizie, relevând, în tușe rezumative, o viață, un trup, un destin: „Babei Mâia i se uscaseră și gâtul, și pieptul, iar din adâncul măruntaielor i se stârnea ceva ce-i aducea amețelă la cap. (...) Și ochii ei, înconjuțați de piele zbârcită, vineție, priveau nemișcați, dulcegi, plini parcă de-o apă alburie”.

Evocator de incontestabilă autenticitate al spațiului transilvan, Ion Agârbiceanu este un prozator de viziune sumbră, cu tonuri aspre, lipsite de orice edulcorare, un scriitor care cultivă, cum observa Mircea Zăciu, „o proză încărcată de substanță umană, rezultat al unei observații directe și pasionate, cu concluzii morale și sociale”¹³. Multe dintre notațiile de amprentă tragică, multe dintre imaginile de tulburător dramatism din nuvelele, povestirile și romanele lui Agârbiceanu au ca suport biografic experiența sa de preot, nevoit, prin chiar misiunea de înaltă demnitate morală a profesiei sale, să asculte, să mângâie, să ofere sprijin și iertare a păcatelor, în numele lui Dumnezeu. De altfel, în volumul *Meditații în septembrie*, scriitorul consemnează diifuctățile pe care le-a avut de surmontat de-a lungul timpului: „Mi-e aproape cu neputință să scriu ceva despre un om mort de curând. Nu numai să scriu, ci chiar să vorbesc: predicile de la prohoduri îmi sunt cele mai grele și, desigur, cele mai slabe. Am totdeauna senzația că vorbesc forțat, că îndrug cuvinte goale, că simțirea mi s-a ascuns într-o tainiță atât de adâncă, încât îmi pare că mi-a și murit. Senzația aceasta mă urmărește de câte ori încerc să vorbesc, ori să scriu despre un om mort de curând; dacă tac, e altceva, dacă tac simțirea învie și-mi umple întreaga

¹² Ion Vlad, *Povestirea. Destinul unei structuri epice (Dimensiunile eposului)*, Editura Minerva, București, 1972, p.79

¹³ Mircea Zăciu, *Ca o imensă scenă, Transilvania...*, p. 227.

ființă, ca o apă tulbure și grea. Pe strunele sufletești se plimbă, se îmbulzesc vaiete grele, dureroase, care izvorăsc parcă din noapte și trec mereu, curg într-una către infinit, trec mute, fără cuvinte. În drumul lor aștern parcă o haină de ghiață peste suflet, dar ce sloi ciudat e acesta care deschide izvorul lacrimilor, umezind ochii! În fața veșniciei noi nu putem decât să plângem”¹⁴.

De indiscutabil interes sunt acele personaje contradictorii, ambigue, tulburătoare, prin consum emoțional excesiv, care stau sub semnul patimii, sau sub tutela unei demonii răvășitoare. Cornel Regman inventariază, în *Agârbiceanu și demonii*¹⁵, o tipologie a demonilor și demoniilor din opera lui Ion Agârbiceanu: demonul înavuțirii (crâșmărița Nițuleasa din *Vâlva – Băilor*), demonul risipirii, al dezordinii existențiale (Popa Man, din nuvela omonimă), demonul orgoliului nemăsurat, predispus la eșec (Iosif Rodean din *Arhanghelii*), demonul minciunii, al amăgirii și imposturii (Costandin Pleșa din *Păscălierul*), demonul pierzaniei (Stana, eroina romanul omonim), demonul seducției (Dumitru Bogdan din nuvela *Jandarmul*), demonul lăcomiei (Moise Mărginean din romanul *Strigoii*), sau demonul vitalității exacerbate (Rusalina din *Faraonii*).

Mesajul lui Agârbiceanu este limpede trasat, în narațiunile sale ce se relevă, deopotrivă, de la legitimarea unei etici a realismului, ca și de la exigențele unui realism etic. Acest mesaj poate fi formulat cât se poate de clar astfel: oamenii care pierd calea dreaptă a eticii creștine, a umanismului, a echilibrului sufletelesc eșuează, devin suflete damnate, conștiințe chinuite, pierdute în labirintul lumii, dar și în labirintul propriului eu. Nuvela *Popa Tanda*, de pildă, trasează destinul unui aventurier, Emanoil Manovici – popa Man – devenit preot în Teleguța. Personaj misterios, cu avânturi și impulsuri nestăpânite, nestatornic, contradictoriu adesea, Popa Man, „un suflet torturat, lesne deschis patimilor”¹⁶ e un factor destabilizator în satul în care se stabilește ca preot, prin patima pentru Firuța, dar și prin patima îmbogățirii, până la izgonirea sa din sat. Se poate susține, desigur, opinia lui Cornel Regman, conform căreia conștiința personajului e locul unei confruntări tragice, al unor impulsuri contradictorii, bântuite de neliniști și aflat într-o continuă prefacere afectivă: „Întreaga povestire – scrie Cornel Regman – nu-i altceva decât proiecția sufletului sălbatic al popii și a metamorfozelor sale

¹⁴ Ion Agârbiceanu, *Meditație în septembrie*. Publicistică literară. Ediție îngrijită de Aurel Sasu. Cuvânt înainte de Mircea Zăciu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1971, p.22.

¹⁵ Cornel Regman, *Agârbiceanu și demonii*. Studiu de tipologie literară. Ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Paralela 45, Colecția „Cercul literar de la Sibiu”, Pitești, 2001.

¹⁶ *Ibidem*, p. 82

demoniace pe acest fundal inocent de psihologie colectivă, modulând – asemenea corului antic – un cântec nu prea variat, de câteva note”¹⁷.

Protagonistul din *Jandarmul* (Dumitru Bogdan), întors în sat după 15 ani, moștenește cea mai mare avere din sat, părănd, la început, un om gospodar, echilibrat, econom, chiar dacă, în portretul pe care îl conturează scriitorul se insinuează și unele accente sau prevestiri neliniștitoare: „Era un bujor de român cum nu se afla altul în sat. Drept ca un brad, dar cu trupul vârtos, cu priviri tari, sure, ca de oțel, cu mustața neagră răsucită. Fața bronzată avea linii aspre, întunecate. O paliditate ciudată pătrundea de subt arămiul obrazilor. Gura părea pecetluită cu o nuanță de strânsoare”. Pe parcurs, Dumitru Bogdan își dezvăluie adevărata fire (vidul sufletesc, incapacitatea de a iubi, egoismul, nestatornicia, lașitatea). Destinul tragic al „jandarmului” poartă în esența lui o latură de mister, de spaimă atavică, de inexplicabil: „Oamenii începură cu bănuielile cum a ajuns Dumitru Bogdan aici să se spânzure, și ce rost aveau bureții din traistă... Satul întreg se perindă să-l vadă pe mort. Numai două femei nu fură văzute de nimeni: Veronica, măritată acum a doua oară, și Catarina, care cine știe pe unde era cu feciorul cu care fugise. Pentru amândouă, jandarmul era mort de mult”.

Din peisajul uman al Apusenilor se detașează lumea minerilor, categorie marginală, ce trăiește în condiții precare, desenată de scriitor în tușe sugestive, aspre, concise, de o expresivitate minimalistă: „Din tainițele pământului, de pe cărări înfundate în munți, de după colțuri de stânci, începură să răsară deodată grupuri de mineri, întâi mai puțini, apoi tot mai mulți, luându-și drumul tăcuți, cu pași osteniți, spre ghișeurile din vale, unde li se făcea plata în toată sâmbăta, după-masa. Văzuți de departe, păreau cete de bandiți care se strecoară, nesimțit, la pradă. Cu fețele și mâinile negre de cărbune, cu bărbile nerase, cu hainele întinate, răspândind miasme acre din umezeala măruntaielor pământului, aduși de spate, pășind larg pe picioare nesigure, văzuți de-aproape, păreau mai degrabă grupuri de nenorociți. Din când în când se auzea tusea hârâitoare până în adânc de piept și câte-o înjurătură amarnică în diferite limbi ale țării, când vreunul se împiedeca de-o piatră din drum”. Lumea minerilor e evocată și în romanul *Arhanghelii*, monografie a unui ținut, dar și monografie a unei patimi, aceea a îmbogățirii. Reușita existențială sau eșecul se datorează funcționării sau secării filoanelor aurifere din mină: „Complexitatea faptelor epice, varietatea eroilor și a planurilor de acțiune sunt strâns legate de prezența centrală a minei *Arhanghelii*, care concretizează admirabil fenomenele istorice oglindite. De ea atârnă existențele ce populează cartea; ea își aruncă umbra

¹⁷ *Ibidem*, p.84

greoaie asupra peisajului Vălenilor; prăbușirea minei aduce prăbușirea eroilor și așterne o tăcere încremenită peste ținutul căruia îi dăduse o vreme viață. Mina *Arhanghelii* este de fapt eroul principal al romanului. Ea simbolizează, într-o proiecție populară naivă, însuși capitalismul, cu cortegiul de nefericiri, mizerie, iluzie a stabilității, aparentă bunăstare, dincolo de care pândește prăbușirea economică și disoluția moravurilor”.¹⁸

Cazul directorului Rodean este exemplar pentru lumea băieșilor, iar proprietarul minei „Arhanghelii” trăiește mirajul îmbogățirii, într-un ritm trepidant, de care e cuprins întreg satul: „Satul părea din ce în ce mai populat; cară încărcate cu piatră scârțâiau pe drumuri ziua-noaptea; căluții cu coșurile desăgite împleteau o rețea nesfârșită pe ulițele satului. Mirosul de mineral scos proaspăt din sânul pământului plutea peste tot umed, sulfuric, pișcător, deschidea larg nările băieșilor, care se îmbătau de el mai mult decât de orice băutură. Pielele toctocau neîntrerupt, umplând de răsunete uscate și înfundate bătrânele păduri de brad”. Eșecul lui Iosif Rodean e strâns legat de declinul minei, dar și de fascinația malefică a aurului asupra conștiinței sale labile, neîn stare să reziste tentației înavuțirii rapide. Desigur, există o dimensiune moralizatoare a romanului, realismul etic al prozatorului fiind cât se poate de limpede configurat, prin liniile de evoluție ale acțiunii, prin destinul personajelor, dar și prin modul în care Agârbiceanu reprezintă, de-a lungul narațiunii, „oameni ce se încarcă de o putere mai mare decât le e încăputul, devenită prin chiar aceasta blestemul lor; mai adesea, oamenii unor teribile tentații, care anulează sau alterează în ființa lor orice altă trăire, reduși, într-un fel, prin propria patimă, la condiția unor căpcăuni”¹⁹. Roman ce se impune prin forța epică, prin vitalitatea narațiunii, dar și prin credibilitatea personajelor, care depășesc schematismul moralizator, *Arhanghelii* ilustrează, deopotrivă, etica realismului, dar și canoanele realismului etic, specific prozatorului ardelean. Mircea Popa sublinia, cu îndreptățire, o astfel de confluență, între autenticitatea relatării și substratul etic, remarcând strategiile narrative de substanță balzaciană sau coordonatele unui discurs realist bine coordonat și structurat: „Deși *Arhanghelii* rămâne, într-un fel, un roman cu teză, valoarea lui nu este cu nimic impietată de prezența acestei strategii literare de factură balzaciană, deoarece el se realizează dincolo de orice stângăcii arhitectonice, printr-un ritm trepidant, admirabil condus, al acțiunii și un discurs realist de bună factură compozițională și stilistică – înscriindu-se, prin toate aceste elemente – ca una din marile biruințe ale realismului pe tărâm românesc în literatura noastră de la începutul secolului”²⁰.

¹⁸ Mircea Zăciu, *Ion Agârbiceanu*, p.115-116

¹⁹ Cornel Regman, *op. cit.*, p. 103.

²⁰ Mircea Popa, *Introducere în opera lui Ion Agârbiceanu*, Editura Minerva, București, 1982, pp. 123-124.

Proză de largă cuprindere a unei realități surprinse în multiplele ei metamorfoze, și, în același timp, de adâncă înțelegere a sufletului omenesc, opera lui Agârbiceanu continuă tradiția prozei transilvane inaugurată de Slavici și continuată de Rebreanu sau de Pavel Dan: „Umanitatea creației, vocația povestitorului și statornica apropiere de ființa supusă unor grave și dramatice încercări, mesajul unei opere pentru care valorile morale sunt fundamentale, fiindcă ele emană din experiența oamenilor, sunt de natură să readucă în lectura noastră proza unui scriitor autentic. El continuă o tradiție inaugurată în literatura Transilvaniei de Ioan Slavici și îmbogățită de Liviu Rebreanu, Pavel Dan și Ion Vlasiu. Printre aceștia Ion Agârbiceanu are măreția și frumusețea mesajului umanist, are, nealterată, pasiunea povestitorului și, în consecință, a făuritorului de vieți”²¹.

Viziunea aspră, unele subtilități de analiză psihologică, lirismul „rece” (Mircea Zăciu), depășirea edulcorării, a ornamenticii convenționale și a idilismului tipice pentru ideologia sămănătoristă, investigarea cu minuție a convulsiilor sufletești și a umanității Apusenilor, în narațiuni ce îmbină descrierea și observația morală sunt însușiri reprezentative ale unui demers narativ de mare interes, ce ilustrează cu asupra de măsură exigențele eticii realismului.

Bibliografie critică selectivă

1. Agârbiceanu, Ion, *Meditație în septembrie*. Publicistică literară. Ediție îngrijită de Aurel Sasu. Cuvânt înainte de Mircea Zăciu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1971;
2. Agârbiceanu, Ion, *Mărturisiri*, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul VIII, nr. 12, decembrie 1941;
3. Balotă, Nicolae, *Prozatori români ai secolului XX*, Editura Viitorul Românesc, Deva, 1997;
4. Boldea, Iulian, *Agârbiceanu în ediție nouă*, în revista „Vatra”, nr. 7-8, 2015;
5. Negoșescu, I., *Valori stilistice în nuvelele lui Agârbiceanu*, în „Viața românească”, anul X, nr. 4, aprilie 1957;
6. Negoșescu, I., *Scriitori moderni*. Cuvânt înainte de Emil Hurezeanu. Antologie, postfață și notă biobibliografică de Mihai Ungheanu, Editura Eminescu, București, 1996;

²¹ Ion Vlad, *Lectura romanului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 35

7. Popa, Mircea, *Introducere în opera lui Ion Agârbiceanu*, Editura Minerva, București, 1982;
8. Regman, Cornel, *Agârbiceanu și demonii*. Studiu de tipologie literară. Ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Paralela 45, Colecția „Cercul literar de la Sibiu”, Pitești, 2001;
9. Vatamaniuc, Dimitrie, *Ion Agârbiceanu*, Editura Albatros, București, 1970;
10. Vlad, Ion, *Lectura romanului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983;
11. Vlad, Ion, *Povestirea. Destinul unei structuri epice (Dimensiunile eposului)*, Editura Minerva, București, 1972;
12. Zaciu, Mircea, *Ca o imensă scenă, Transilvania...*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996;
13. Zaciu, Mircea, *Ion Agârbiceanu*, București, Editura Minerva, seria Universitas, 1972;
14. Zaciu, Mircea, *Ion Agârbiceanu*, în volumul Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coordonare și revizie științifică), *Dicționarul scriitorilor români, A – C*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995.

15.

Acknowledgement: This paper was supported by the National Research Council-CNCS, Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, title Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale si intelectuale a Transilvaniei (1848-1948)/ Cercetarea pentru aceasta lucrare a fost finantata de catre Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS), Proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0841, Contract Nr. 220/31.10.2011, cu titlul Crossing Borders: Insights into the Cultural and Intellectual History of Transylvania (1848-1948)/Dincolo de frontiere: aspecte ale istoriei culturale si intelectuale a Transilvaniei (1848-1948).